

VEÇORITË E TERMINOLOGJISË PYJORE SI FUSHË E NGUSHTË E DIJES

^a LULJETA MINE , ^b SHPRESA DELIJA

^a Universiteti Bujqësor i Tiranës

^b Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja

Email: luljetamine@yahoo.com

AKTET IV, 4: 722 - 727, 2011

PERMBLEDHJE

Terminologjia si leksik përbën bazën e gjuhës së specializuar e cila funksionon si një nënsistem i veçantë i gjuhës standarde shqipe. Terminologjia pyjore si fushë e veçantë e dijes identifikohet dhe mëvetësohet me sistemin e saj të dallueshëm, konceptor, të formuar në rrugë semantike, morfologjike, sintaksore si edhe huazimit dhe shqipërimit. Përdorimi togfjalëshave i jep terminologjisë së pylltarisë një karakter sistemor të lidhur dhe hierarkik. Dukuritë semantike që shfaqen në këtë terminologji kushtëzohen nga vetitë që kanë termat të tilla si sistemësia, përpikëria, njëkuptimësia, etj. Ndaj, mund të themi se edhe në terminologjinë pyjore shfaqen dukuri semantike si polisemia, homonimia sinonimia. Së fundi, leksiku i terminologjisë pyjore është tërësisht leksik autokton shqip, sepse baza e tij është brumi i vjetër i shqipes, fjalët e të cilës më vonë u ngritën në terma.

Fjalët kyçe: term, koncept, sistemor, hierarkik, autokton

SUMMARY

Terminology as a lexicon composes the base of the specialized language and it functions as a special subsystem of the Albanian standard language. The forestry terminology as a specific field of knowledge is identified with its distinguishable conceptual system formed in the same ways like in other fields of knowledge, such as semantic, morphological, syntactic ways as well translations in Albanian and borrowings. The use of collocations gives a systematic and hierarchical character to the forestry terminology. The semantic phenomena that appear in this terminology are conditioned by the features that terms have, such as systematicity, preciseness, the existence of one concept, etc. Therefore, we can say that the semantic phenomena like polysemy, homonymy, synonymy emerge even in forestry terminology. Finally, the forestry terminology is completely an Albanian autochthonous lexicon, because its base is the old Albanian language whose roots were, later on, raised on terms.

Key words: term, concept, systematic, hierarchical, authentic

HYRJE

Terminologjia si sistem leksikor tërësor i gjuhës bën pjesë në gjuhën e shkencës dhe teknikës, që do të thotë gjuhë e specializuar, gjuhë për qëllime speciale. Terminologjia e pylltarisë përbëhet nga një sistem termash që përfaqësojnë një sistem konceptesh të kësaj fushe të dijes.

Lidhjet e leksikut të pylltarisë me leksikun e përgjithshëm

Terminologjia e pylltarisë ka identitetin e vet dhe veçohet si fushë dije me sistemin e koncepteve të

veta shkencore. Por ajo dallohet për lidhjet që ka me leksikun e përgjithshëm të gjuhës, ndonëse termi në dallim nga fjala e zakonshme është i lidhur ngushtë me konceptin, kurse fjala është e lidhur me kuptimin. "Njësitë emërtuese zakonisht i ndajmë në fjalë të përgjithshme ose joterma dhe fjalë terma."²

Kështu, p.sh., njësitë *pyll, dru, sharrë, rrenjë*, nëse shënojnë koncepte të zakonshme janë fjalë të leksikut të përgjithshëm, pra janë fjalë, nëse shënojnë koncepte shkencore bëjnë pjesë në leksikun e një fushe të caktuar të dijes, në rastin

tonë, të fushës së pylltarisë. Kjo kategori termash përbën një veçori karakteristike të kësaj fushe dhe lidhet kryesisht me kalimin e tyre nga fjalë në terma, të cilat kanë çuar në ngritjen e tyre në një funksion tjetër në gjuhë, në përdorimin si terma. Ato funksionojnë në mënyrë të dyfishtë si terma (brenda fushës) dhe si fjalë joterma (jashtë fushës përkatëse të dijes). Ato dalin me përmbajtje konceptore (kuptimore) të dyzuar, ku nga nga ana e formës shohim përdorimin e një fjale si term, kurse nga ana e përmbajtjes kemi ngritjen e një kuptimi të zakonshëm, si tek *rrënjë,pyll, sharre*, në një kuptim (koncept) shkencor, po te *rrënjë, pyll, sharre*, etj.

Në fushën e pylltarisë, çdo term në sistemin e termave ku bën pjesë, me formën e tij të jashtme, lidhet në mënyrë më të tejdukshme me konceptin që shënon. Nga kjo anë, termat dalin në përgjithësi shumë më të motivueshëm se fjalët e zakonshme, sigurisht kur vështrohen brenda fushës së dijes ku bëjnë pjesë.³

Terminologjia pyjore e ka bazën e saj në gjuhën shqipe

Terminologjia e pylltarisë dallohet, ndër të tjera, për përbërjen e saj **me bazë shqipe**. Leksiku i terminologjisë pyjore është tërësisht leksik **autokton shqip**, sepse baza e tij është brumi i vjetër i shqipes, fjalët e të cilës më vonë u ngritën në terma.

Si bazë kryesore referimi kemi Fjalorin e Frang Bardhit (i përket periudhës joterminologjike), dhe atë të Kristoforidhit (i përket periudhës paraterminologjike) krahas atyre që i përkasin periudhave të mëvonshme.

Në bazë të një vëzhgimi të bërë mund të themi se Fjalori i Frang Bardhit përbën bazën e të gjithave terminologjive dhe fjalorëve të ndryshëm të gjuhës shqipe. Ky fjalor përmban 206 fjalë që kanë lidhje me pylltarinë, të cilat më vonë shërbyen si bazë për ngritjen e tyre në terma, ndër të cilat 20 janë togfjalësha.

Ky përbën një fond autokton të shqipes si edhe bazën për shumë vargje fjalëformuese (siç ato i quan Prof. Androkli Kostallari). Aty gjejmë shumë fjalë me cilesinë e temave prodhuese si *dru –ha-brej* (sot *drusor – drunor; drungrënës-i;*

drubrejtës-i; drungrënës-e; drubrejtës-e;) ose *rrënje* (sot *rrënjëzot-rrënjëzim*) etj.

Nga studimi i Fjalorit të Frang Bardhit, shohim se fjalët e përfshira në të shërbejnë si bazë për sistemin e koncepteve terminologjike të pylltarisë. Ato i përkasin grupeve të ndryshme tematike të fushës së dijes në fjalë, si:

emërtime drurësh: *lis* (ose *dave*); *man*; *rrënjë* (*Iloj lisi*); *plep*.

emërtime shkurresh: *ferrë*; *shegë*; *thanë*.

emërtime që kanë lidhje me pjesët e drurit: *bisht* (*i gjethes*); *degëz*; *dell* (*i gjethes*); *gjethkë*; *kupë* (*e lules*); *kurorë*; *majë e drurit*; *nyje*; *rrënjë*; *trung*..

emërtime bimësh: *bimë*; *bar*; *drandofill*; *kërpudhë*; *mullagë*; *rosmarinë*.

emërtime shpendësh, kafshësh, insektesh (elementë të eko-sistemit pyjor): *fellanzë*; *fikës*(*Iloj zog*); *gjarpër*; *gjel i egër*; *gjinkallë*; *mizë*; *kapruelli*; *korb-i*; *lepur*; *marimanga*; *mëllënjë*; *majmun*; *pëllumb*; *shqipe*; *ujk*; *rosë e egër*.

emërtime të gjëndjeve e pjesëve të tokës: *arë*; *baltë*; *fushë*; *kopsht*; *livadh*; *pyll*; *ullishte*; *gurë*; *shkëmb*; *rërë*; *zall*..

veprime që lidhen me pyllin: *bëj dru*; *coptoj*; *çaj dru*; *çel*; *çkul*; *del bari*; *gërryej*; *kullot*; *lulëzot*; *mbjell*; *rrëzot* (*rrëzot*).

Studimi i këtyre shtresave leksikore të pasqyruara në këtë fjalor, tregon se leksiku i sotëm i shqipes edhe në nivelet më të larta të tij, siç është ai terminologjik, ka ardhur duke u zhvilluar ndër shekuj, nga format më të thjeshta e deri më të ndërlikuarat duke u ngritur në fazën e sotme në sisteme të qëndrueshme homogjene.

Në parathënien e Fjalorit të Kristoforidhit gjuhëtari A. Xhuvani shprehet: “ prej gjithë punës së fjalorit, si edhe prej gjithë veprave të Kristoforidhit kuptohet se ai ka qënë një vëzhgues e një dijetar i fellë i shqipes, saqë dhe sot asht i pakëpërcyeshëm.”⁵ Ndaj themi se fjalët e këtij fjalori kanë shërbyer si bazë për fjalorët e mëvonshëm terminologjik.

Në këtë fjalor mund të veçonim disa shtresime leksikore që i përkasin grupeve të ndryshme tematike të pylltarisë.

emërtime drurësh: *ah-u; bli-ri; bredh-thi; dëllënjë; dushk; fice-ja; frashër; gjerdhishte; ilqe; borigë(pishë e zezë); etj.*

emërtime shkurresh dhe bimësh të egra: *kulumbri; gjineshtër; drizë; ferrë; fshikë-kartë; hisëll; kërp; kërpudhë; kočimare; etj.*

emërtime kafshësh, shpendësh, insektesh (popullata e pyjeve): *akrep; arushë; breshkë; buburrec; cërile (lloj zog); cinxami; çafkë; fajkua; etj.*

emërtime që lidhen me gjëndjen e tokës/pyllit: *ahishte; baltë; djerrë; fierishte; çetinë; kullotë; kopsht; kumi etj.*

emërtime që lidhen me pjesë të drurit/bimës: *ashkëlë; bubuqeja; bisht, dell, buzë (e gjethes); degë; fletë; gëlvoxhë (lëvohgë); gjethe; kurorë; kupë (e lules); cunq; eshkë; gdhëri; etj.*

folje që kanë lidhje me operacionet në pyll: *copëtoj; çkul; çkurroj (shkurroj); gjethësoj; kalbet; krasit, etj.*

Në këtë fjalor vihet re fakti se kemi të bëjmë me koncepte më të diferencuara si p.sh. fushat tematike që lidhen me kategoritë “shkurre” dhe “gjysmëshkurre”, etj. Pra brenda këtyre fushave mund të krijohen mikrosisteme konceptore; në këtë rast mund të sillnim disa lidhje konceptore mbi bazën e marrëdhënieve si “e tëra me pjesën”, “gjini me lloj”, etj. p.sh.

dru: *dru-ri, dru-ja; trung--lëvore-blanë;*

pjesë të drurit: *rrënjë-trung-degë-degëz-gjethe-lëvore;*

barëra: *gram-dredhëz-gjemb-hisëll etj.*

Hierarkia e sistemit të terminologjisë

pyjore

Ashtu si në fushat e tjera, edhe termat e pylltarisë kanë si veçori hierarkinë e tyre.

“Tërësia e termave të një nënfushe të dijes, që shënojnë konceptet gjegjëse, të lidhur në bazë të marrëdhënieve të caktuara, përbën një sistem terminologjik. Të gjithë elementët e sistemit formojnë kështu një strukturë me nivele hierarkike.”¹

Termtat, në terminologjinë pyjore vendosen në mënyrë hierarkike, pra një term është i mbirenditur, kurse tjetri i nënrenditur, në

marrëdhënie me një tjetër mund të jetë i mbirenditur, (vihet re në Fjalorin e Termave Themelorë të Bujqësisë 2006, ose tekste të ndryshme, etj) p.sh **shfrytëzim** > *vjelje e materialit drusor* > *prerje* > *rrëzim* > *heqje degësh* > *çlëvorim* > *sharrim* > *trupa sharre* > *tallash*; ose **dru** > *dru halor* > *pishë* > *pishë e zezë*, etj.

Marrëdhëniet dhe varësitë ndërmjet këtyre termave përbëjnë bazën për grupimin e tyre sipas një nënfushe të strukturuar, si **shfrytëzim, dendrologji**, etj.

Sistemësia

Sistemësia paraqitet si në rrafshin e përmbajtjes ashtu edhe të formës.

a - rrafshi i përmbajtjes

Në përputhje me konceptet që pasqyrojnë, termtat lidhen me njëri tjetrin në baze të marrëdhënieve që vendosen midis tyre. Këto marrëdhënie **zbulojnë karakterin sistemor të pylltarisë**. Ato janë tri llojesh:

1- marrëdhënie “gjini - lloj” p.sh *dru halor - pishë e butë; dru fletor - ah; shkurre - mersinë; gjysmëshkurre-shkozë;* “ Të gjithë elementët e sistemit formojnë kështu një strukturë me nivele hierarkike.”¹

2- marrëdhënie “e tëra – pjesa” p.sh. *druri – trungu* (më tej *myja-blana-lëvorja*) *pishë e zezë – boçe;* (më tej *mëllugë-farat/stikat*)

3- marrëdhënie funksionale të cilat janë më të ndërlikuara

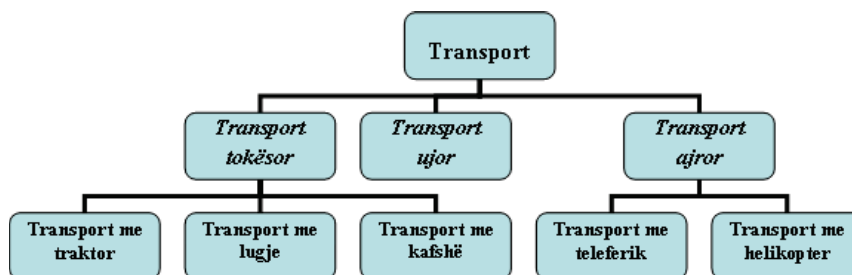
Si p.sh “shkak – pasojë/efekt” *prerje – rrëzim; copëtim – trupim;*

“proces – vegël” *sharrim – sharrë;* ose “vegël – proces” *pykë – rrëzim/çarje; sharrë – sharrim; sëpatë – heqje degësh;*

“proces – produkt” *sharrim – dërrasë, tallash; grirje – ashkla;*

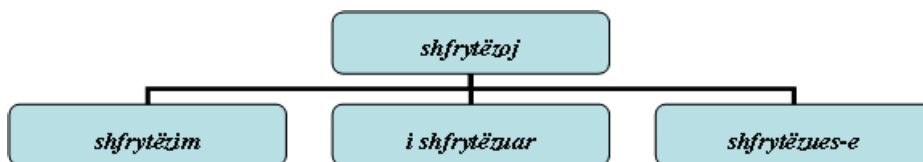
b - rrafshi i formës

Si shprehje më e theksuar e lidhjeve sistimore në rrafshin e formës janë termtat togfjalësh, tek të cilët rreth një njësie që shënon konceptin kryesor, bashkohen një varg termash dy a më shumë fjalësh. Termi kryesor trajtohet si term kyç i cili krijon lidhje me njësitë e tjera si p.sh:

Paraqitja e këtyre termave në lidhjet togfjalësore dëshmojnë për karakterin **sistemor, hierarkik** të kësaj terminologjie.

Një anë tjetër shumë e rëndësishme e karakterit sistemor të terminologjisë së pylltarisë është dhe lidhja midis termave, në bazë të një elementi të përbashkët të formës. Në këtë rast mund të vihet re se elementët rrënjore mund të shërbejnë si bazë për ndërtime mikrosistemesh në rrafsh fjalëformimi (duke përdorur parashtesa ose prapashtesa)

Veçori të tjera të terminologjisë

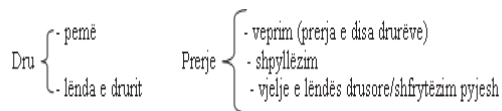
- 1- shumëkuptimësia
- 2- shumëvariantësia

Polisemia

Në terminologjinë pyjore vihet re shënimi i dy koncepteve me të njëjtën shenjë, kur e njëjta shenjë funksionon në dy rrafsh të ndryshme, në rrafshin e gjuhës së përgjithshme dhe në atë të terminologjisë. P.sh: **Shfrytezim** 1. proces që lidhet me përdorimin e një mjeti për një qëllim të caktuar.

Kuptimi i pare është i lidhur me fjalën e zakonshme, ndërsa i dyti me atë terminologjik. Konteksti i bën të dallueshëm këto kuptime (koncepte).

Prirja e termit për të qënë i njëkuptimshëm në kufijtë e fushës ku përdoret, bën që dukuri si polisemia e homonimia të shfaqen më rrallë. Normalisht duhet të ketë shenja për çdo koncept të shprehur, por nuk ndodh gjithmonë kështu.

Në shembujt e mësipërm, vihet re se kufiri ndërmjet kuptimeve (koncepteve) të shënuara nga i njëjti term është i prerë. Kjo ka të bëjë me **përpikërinë konceptore** që përmbahen brenda një shenje. Duhet theksuar se është "konteksti" ai që sjell identifikimin e kuptimit (konceptit).

Shumëkuptimësia është një dukuri e dëmshme, por mund të thuhet atje ku është e mundur. Në rastin e termit *dru* kemi të bëjmë me dy koncepte dhe diferencimi i tyre bëhet me dy shenja, pra *dru-ri* dhe *dru-ja* (lënda e drurit).

Homonimia

Ajo shfaqet si lidhje kuptimesh(konceptesh) brenda një shenje(termini) dhe e vështruar si e tillë ajo del si një rast i polisemisë. Kufiri i polisemisë dhe homonimisë është aq i papërcaktuar në fushën e terminologjisë, sa që polisemia mund të vështrohet si e rrëgjuar në homonimi. Por ka raste që homonimia është e dallueshme nga

polisemia. Në keto raste largësitë kuptimore brenda shenjës(termit) janë të atilla saqë e njëjta

shenjë mund të interpretohet si e ndashme në dy shenja të ndryshme.
Le të sjellim dy shembuj.

rrënjë { - lloj dushku (tipike për pyjet e bregdetit)
- organ që shërben për të mbajtur drurin në këmbë dhe për të thithur lëndë ushqyese
- pjesë e drurit

tharje e dru - tharje e drurit (pemës) kur është në këmbë

- tharje termike e drurit, staxhionim para se të përpunohet

Në këtë rast kemi të bëjmë me një largësi kuptimore (konceptore), pra me **homonimi** (konceptet, objektet nuk lidhen brendësisht me njëri tjetrin).

Një aspekt tjetër që duhet trajtuar është edhe **sinonimia**. Në gjuhën e përgjithshme, sinonimet janë fjalë të ndryshme me kuptim të njëjtë a të afërt, të cilat përputhen nga ana kuptimore, por ndryshojnë nga ana tingullore. Ato janë të larmishme dhe e pasurojnë leksikun e përgjithshëm. Sipas J. Thomait, “sinonimia është shprehje e thellimit të njohjes njerëzore që synon të zbulojë gjithnjë anë të reja të sendeve, dukurive etj.”⁴

Sinonimia jep mundësi që i njëjti objekt apo dukuri të emërtohet me fjalë të ndryshme. Sinonimia, në terminologji është e dëmshme, por e pranueshme. Në terminologjinë pyjore, ana e lidhjeve kuptimore brenda strukturës semantike është e mbyllur, pra lidhjet kuptimore shfaqen në kufijtë e sinonimeve absolutë. Kështu, sinonimet në pylltari do t'i trajtojmë sipas 4 rasteve:

A -Terma që s'kanë lidhje sinonimike

Në këtë grup përfshihen termat e huaj, të cilët dallohen nga **njëkuptimësia**.dhe kanë fituar statusin *terma standardë*. P.sh. *fitopalogjia pyjore, ekologjia pyjore, fotosinteza,*

B - Terma që kanë lidhje sinonimike me termat e tjerë që shprehin të njëjtin koncept, por që janë të njëkuptimshëm. p.sh *kaçubë-shkurre-gëmushë; kaçubor-shkurre; shfrytëzim-vjelje e materialit drusor*

C - Terma të cilët hyjnë në marrëdhënie sinonimie me një nga elementët e strukturës semantike të tyre.

p.sh *arrë* del në dy kuptime: *a- dru pyjor* dhe *b- fryti*. Në kuptimin e dytë termi *arrë* del sinonim me *kaçkë; goricë* del në dy kuptime *a- dru pyjor* dhe *b- fryti*. Në kuptimin e dytë termi *goricë* del sinonim me *dardhë e egër*.

D - Terma që kanë dy ose më shumë kuptime, por që nuk dalin sinonime me ndonjë fjalë tjetër.

Raste të tilla janë përmendur më lart si termi *rrënjë, etj.*

Rrugët e ndërtimit të terminologjisë së pylltarisë janë të njëjta si ato që takohen në fushat e tjera të dijës. Ato janë:

Rruga semantike

Kjo mënyrë ndryshe njihet si shfaqje e rikuptimësimit të fjalës së zakonshme ose edhe një termi të fushës kur i jepet një kuptim tjetër; P. sh. *nervaturë e gjethes; majë e gjethes; kupë e lules; bisht i gjethes* etj.

Mikrofusha në të cilën përdoren këto fjalë bën të mundur që të zbulohet përmbajtja konceptore e tyre.

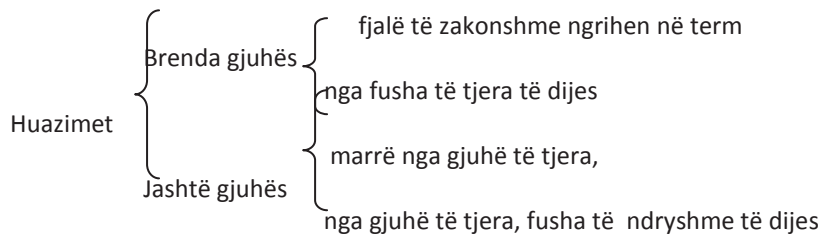
Rruga morfologjike

Kjo mënyrë ka të bëjë me formimin e termave sipas rregullave të gjuhës shqipe. Si veçori të kësaj rruge mund të përmendim aktivizimin e një sasive të kufizuar të parashtesave dhe prapashtesave. Duhet përmendur fakti që në këtë rrugë marrin pjesë ndajshitesa të gjuhës shqipe,

por edhe të gjuhëve të tjera të huaja si *makro, mikro, poli, mono, agro, a, de* etj.

.Sipas mënyrës së formimit, termat mund t'i ndajmë në: terma të formuara me parashtesim, prapashtesim, me parashtesim dhe prapashtesim njëherazi.

Rruga sintaksore

Puna për shqipërimin e terminologjisë së pylltarisë është vështruar prej kohësh e deri në

Kjo gjë pasqyrohet qartë në tekstet mësimore apo në manuale të ndryshme që përdoren nga specialistët e pyjeve, ose në punime të ndryshme. Në to janë shqipëruar një sërë termash.

Shqipërimi i terminologjisë pyjore lidhet ngushtë me gjëndjen e leksikut të përgjithshëm, atij shkencor të pylltarisë dhe të fushave të tjera të dijes që kanë lidhje me pylltarinë.

Mënyra sintaksore e formimit të termave ndryshe njihet edhe si togfjalëzim.

Përdorimi i **togfjalëshave** i jep terminologjisë së pylltarisë një karakter **sistemor** të lidhur dhe **hierarkik**.

Huazimi dhe shqipërimi

BIBLIOGRAFI

X x x x, *Fjalor i termave themelore të bujqësisë*, Tiranë 2006, Parathënie.

KOSTALLARI A. - SF 1972/4

PASHO. H - *Terminologjia e ekonomisë në gjuhën shqipe nga Rilindja deri në vitet '80 të shek. XX*, Tiranë, 2005.

THOMAI. J., *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, Tiranë 2005.